

ŞEYDA BAŞLI
Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine

ŞEYDA BAŞLI 1973 yılında Ankara'da doğan Şeyda Başlı, ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra 2001 yılında Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü'nde doktora eğitimine başladı. *Littera, Pasaj, Varlık* gibi dergilerin yanı sıra *Leylâ Erbil'de Etik ve Estetik ve Bir İnsanı Sevmek: Sait Faik* derleme kitaplarında yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek* ve *Neoliberalizm* kitaplarının ortak çevirmenlerinden biridir.

İletişim Yayınları 1462 • Edebiyat Eleştirisi 9

ISBN-13: 978-975-05-0748-9

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Belce Öztuna

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Defne İpek

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ŒEYDA BAŒLI

Osmanlı
Romanının
İmkânları
Üzerine

İlk Romanlarda
Çok Katmanlı Anlatı Yapısı

i l e t i Œ i m

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
Osmanlı romanları kanonunun tanımlanması	9
Siyasetten edebiyata Osmanlı modernleşmesi tarih anlatısı	22

BİRİNCİ BÖLÜM

“Hasta” Adamın “Acemi” Çocuğu: Tanzimat Romanı Eleştirisinde Taklit Söylemi	31
Roman tanımına yönelik ana akım kuramsal yaklaşımlar	33
Alternatif bakış açıları	37
Osmanlı romanı tarih anlatısı	53
Roman tarihi anlatısında Avrupamerkezciliğin inşası	59

İKİNCİ BÖLÜM

Gerçekçilik Tartışması	65
Fransız gerçekçiliğinin tanımı	66
Osmanlı geleneksel şiirinde “gerçekçilik”	89
Osmanlı dönemi kuramsal tartışmaları	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Aşk Anlatısının Eğretilmeli Yapısı	149
Fransız gerçekçiliğinde aşk anlatısı	153
Divan şiiri aşk anlatısının özellikleri	172

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı Romanlarında

Çok Katmanlı Anlatı Yapısı 189

Akabi Hikâyesi ve Felâton Bey ile Râkım Efendi 190

Taaşşuk-u Tal'at ve Fitnat 225

İntibah..... 260

Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?..... 314

Araba Sevdası..... 354

Sonuç..... 401

KAYNAKÇA..... 415

DİZİN..... 427

Giriş

Osmanlı edebiyatında romanın ortaya çıkışına yönelik eleştiriler, roman üretimi ile 19. yüzyıl Osmanlı Batılılaşma ya da modernleşme hareketinin sonucu sayılan kapsamlı değişim süreci arasında doğrudan bir ilişki kurmakta, romanları dönemin entelektüel yaşantısında oldukça önemli bir iz bırakan Doğu-Batı tartışmalarının sunduğu kuramsal çerçeve içerisinde değerlendirmektedir. Böylece 1850'lerden başlayarak yazılan romanların, ikili karşıtlıklar sistemine uygun bir biçimde kavranan eski ile yeni, Doğu ile Batı gibi çatışmalı terimler arasında nasıl bir sentez oluşturulacağı sorusunun yarattığı tartışmaların yürütüldüğü temel mecraya dönüşüğü savlanmaktadır. Osmanlı romanlarının tanımlanmasına yönelik tarih anlatısı ile romanlar hakkındaki değer düşürücü eleştirel söylemin yeniden yapılandırılmasını amaçlayan bu çalışma, Osmanlı romanlarını tanımladığı varsayılan iki temel savın romanların anlatı yapısı açısından geçerli olmadıklarının gösterilmesine dayanmaktadır. Bu savlardan ilki, Osmanlı romanlarının “taklitçi” metinler oldukları biçimindeki tanımlamadır. İkincisi ise türün Batı'da or-

taya çıkışını olduğu kadar romanların niteliğini de belirleyen bir ölçüt olan siyaset-estetik kutuplaşmasında bu iki alanın kesişmesinin romanları “başarısız” kıldığıdır. Bu yargı, Osmanlı yazarlarının edebiyata içkin nedenler yüzünden roman yazmadıkları, tersine, politik görüşlerini yaymak için geliştirdikleri didaktik tavırla türü araçsallaştırdıkları savının genel kabul görmesiyle sonuçlanmaktadır.

Romanlarla ilgili eleştirilerin dayandığı temel bakış açısını belirleyen bu iki sav, değer düşürücü bir eleştirel söylemin egemenlik kazanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte romanların, türü tanımladığı idda edilen teknik nitelikler açısından da “zayıf” ya da “yetersiz” oldukları düşüncesi Cumhuriyet sonrası eleştirel söylemin yaygın bir biçimde geçerli kabul ettiği savlardan birine dönüşmektedir. “Garp edebiyatı”ndan yapılan “geniş devşirme”ler aracılığıyla “Servet-i Fünun romanı ve hikâyeciliğini hazırladığı” (Levend, 1934: 93-94) ileri sürülen bu dönemde üretilen ilk romanlar, türün “Garp edebiyatındaki gibi bir sistem halinde teessüs et”mesiyle değil, romancıların maruz kaldıkları Garp etkisinin yol açtığı taklit çabalarının sonucunda kurulduğunu göstermektedir (284). “[I]lk romanların zayıflığı” ile “duygu ilkeliği” düzeyinde “alaturkalaşması”nı “romanı roman yapan biçim ve öz değerlerinden yoksun olmalarına bağ”layan (1986: 26) Şükran Kurdakul’un *Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi* başlıklı çalışmasının yanı sıra Mehmet Deligönül’ün, roman türünün bu dönemde “popüler seviyeyi aşama” dığını (1972: 964) belirttiği *Türk Edebiyatı Tarihi 2* kitabı ve türün ortaya çıkışındaki “gecikme”yi “ilk Türk romancıları”nın, “[t]asvir ve tahlil sahasında çok acemi” olmasına bağlayan Mehmet Kaplan’ın yayımlanmış olduğu *İntibah*’ın önsözünde yer alan değerlendirmesi (1972: 2), Osmanlı romanlarının estetik “yetersiz”liğini dile getiren çalışmaların hem farklı kuramsal yaklaşımlar açısın-

dan hem de tarihsel açıdan gösterdiği sürekliliği ortaya koyan pek çok çalışmadan birkaçıdır.

Ancak romanların değerlendirilmesinde geçerli oldukları ileri sürülen bu savların, romanların anlatı yapısını merkeze alan bir çözümlemeden çok, türün Osmanlı edebiyatında ortaya çıkış sürecini geriye dönük bir biçimde yapılandıran politik bir bakış açısından kaynaklandıkları ileri sürülebilir. Bu bakış açısı içinde “aşırı Batılılaşmış züppe” tipini, dolayısıyla bu tipin temsil ettiği Osmanlı Batılılaşma projesine yönelik tartışmaları romanın doğuşunu belirleyen ana eksen sayan yorumların egemenlik kurduğu görülmektedir. Osmanlı romanlarının Cumhuriyet sonrası eleştirel söylem içindeki temsil edilme tarzı, sözcüğün çağrıştırdığı farklı estetik ve politik anlamları bir arada barındıran bir kanonun varlığından söz edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu savın geçerliliğinin gösterilmesi, “kanon” terimi etrafında yapılan tartışmaların gözden geçirilerek Osmanlı romanları kanonu tanımlamasına açıklık getirilmesiyle mümkün olacaktır.

Osmanlı romanları kanonunun tanımlanması

Batı edebiyatları bağlamında Kutsal Kitap’a hangi metinlerin dâhil edilip hangilerinin dışarıda bırakılacağını belirleyen ölçütleri göstermek üzere ortaya çıkan “kanon” terimi, neyin kutsal sayılması gerektiği konusunda kural koyucu bir otoritenin varlığına işaret eder. Oğuz Demiralp (2008), esas öneminin “ölçü birimi” olmaktan kaynaklandığını ileri sürdüğü kavramın “Hıristiyanlıkta dinin özünü oluşturduğu düşünülen metinlere” (19) işaret ederken, İslâm kültürü açısından da oldukça eski bir kökene sahip olduğunu İbn-i Sina’nın *Al-qanun fi al tıbb* başlıklı kitabından hareketle belirtir (20). Ancak Batılı anlamda edebi kanonu oluşturma çabaları, yine Demiralp’a göre, “on altıncı yüzyıldan başlaya-

rak” yoğunlaşmış (20), özellikle İngiliz ve Amerikan edebiyatlarıyla ilgili tartışmalar açısından belirleyici bir önem kazanmıştır (20). Kavramın böylece edebiyata uygulanmasıyla uğradığı anlam genişlemesi sonucunda, hem “iyi” edebiyatı belirleyen ölçütleri, hem de her kültürün kendi edebi geleneğini temsil ettiği varsayılan “seçkin” yapıtlar listesini bir arada imleyen bir nitelik kazandığı görülmektedir (Parla, 2008: 12). Kanon teriminin “otorite kavramı ile ciddi bir biçimde ilişkili, hatta bu kavramla yüklü” (12) olduğunu vurgulayan Parla’ya göre bu haliyle tanımlandığında kanon teriminin içerdiği anlamlar şöyle sıralanabilir: “Edebiyat derslerinde oku[tulan] antolojilerde alıntılanan ya da bu derslerde kulanı[lan] okuma listelerine” konmuş yapıtlar; edebiyat “zevkinin ne olması gerektiğine karar verenler tarafından seçilmiş yapıtların listesi”; “[k]ültürel kurumların, örneğin eleştiri kurumunun, edebiyat tarihi kurumunun, daha çok akademya içinde yer alan yönetici elitlerin toplumsal, ideolojik, estetik tercihlerini dayatıp yaydıkları ve kalıcılığını garantilemek istedikleri seçkiler”in yanı sıra “egemen toplumsal yapıların kendi dünya görüşlerini doğrulamak, meşrulaştırmak ve sürdürmek amacıyla, kültürel bütünlüğü, kurulu düzeni garanti altına almak için eğitim ve medya yoluyla dayattıkları ideolojik seçkiler” (12).

Edebi kanonun inşası, içerdiği bütün politik / ideolojik çağrışımlarla birlikte, uluslararası düzlemde olduğu gibi yerel düzlemde de oldukça tartışmalı bir nitelik sergilemektedir. Tartışmanın kökeninde, edebi açıdan neyin “değerli” ya da “temsil edici” olduğunun saptanmasıyla ilgili olan kanon inşasının daima kültürel kimlik tanımlarına yönelik politik bir etkinlik olması yatmaktadır. Kanon tartışmasının politik yan anlamlarından biri, özellikle sömürgeleşme sonrası edebiyat araştırmaları içinde yoğunlaşarak Batı-dışı edebiyatların “dünya edebiyatı” içinde nasıl temsil edilecek-